

Egy rekesztett fok a Torgaj folyónál(?) □ □ □ □ □

Torgaj [\[1\]](#) városa járási székhely Kazakisztánban a Torgaj folyó partján Kosztanaj oblaszty területén. Az „Eurázsiai történelmi Lovasút” résztvevőjeként tartózkodtam a településen 2012. május 29. és június 4. között. Szálláshelyül a város középiskolai kollégiumát jelölte ki hivatalos vendéglátónk a helyi *akim* [\[2\]](#).

A kollégium és a hozzá tartozó iskolaépületek a város szélén, a Torgaj folyó árterének peremére, a néhány méteres enyhe színtemelkedésű magaspartra épültek. Az iskolaudvar gyakorlatilag az árterben folytatódott egészen a két-háromszáz méterre lévő folyóig, melynek túlsópartján már végeleáthatatlan messzeségbe nyúló gyepterület töltötte be a látóhatárt. A folyó vízszintje csökkenőben volt. A víz az árterületről is visszahúzódott talán hetek óta, amit jelzett a tartósabb vízborítást követően sarjadt jellegzetes növényzet, illetve a laposabb részeken megmaradt sárfoltok és víztócsák. A steppéről (kazakul: *dala*) a város széli tanyákról legelni induló vagy oda hazatérő kis ménesek is könnyedén átúszták az alacsony vízállású folyót. A lovak szabadon legelhettek és az egész árterén tövig rágták a gyepet.

A folyó partjára először egy fürdőzés alkalmával jutottunk. Kazakisztánban a szabadvízi fürdőzés teljesen természetes és gyakori jelenség, függetlenül attól, hogy a legtöbb „strandot” emberek, kutya, lovak, szarvasmarhák, általában felváltva, használják. A messziről jött vendégek jól tartásának nyaranta ahol csak lehet részét képezi a fürdőzés egy közeli folyóban.

Az ott töltött hosszabb idő lehetőséget teremtett néhány magányos délutáni séta megtételére is a kötelező napi vendégségek és látogatások szüneteiben. Egyik ilyen alkalommal találomra a folyópartnak vettem az irányt. Az iskola udvarából enyhén lejtett az árter, mint egy nagy lapos tányér, majd a folyóhoz közeledve kissé emelkedett. Mielőtt a vízhez juthattam volna, egy fekvőrendőrré emlékeztető kis övzátony keresztezte az utat előttem, amire csak ekkor lettem igazán figyelmes, mivel az első alkalommal gépkocsival közelítettük meg a folyót.

Az övzátony tetején keskeny csapás vezetett ezért elhatároztam, hogy azon ballagva megkísérlek eljutni egy korábban megismert városszéli tanyára, ahol kancákat fejnek és a gazdával a minap jó viszonyba kerültünk.

Az ösvényen azonban néhány perc elteltével nem várt akadályba ütköztem. A kis övzátonyt

Egy rekesztett fok a Torgaj folyónál(?)

Írta: Béres Sándor

2016. december 17. szombat, 08:45 - Módosítás: 2016. december 19. hétfő, 18:20

keresztben egy majd méteres vízzel teli árok vágta ketté, amin csak kockázatosabb ugrással juthattam át. Az árok a folyó vizét egy ártéri lapossal kötötte össze, melyből a víz java már eltávozott az apadás során, feltehetően az említett árkon keresztül, mivel a lapos nagyobb része az apadás jeleit mutatta, és csupán az árok közvetlen előterében volt egy közepes belvízfoltra emlékeztető vízállás. A tócsa [3] partját viszont nagy kiterjedésű távolságban szikkadt sár övezte, mutatva, hogy az összezsugorodott vizecske korábban jóval jelentékenyebb vízállás lehetett.

A figyelmemet pillanatok alatt megragadták egy vízben lévő háló kilátszó úszói a kis tavacskában, közvetlenül az övzátont átvágó árok befolyásánál. A háló szemmel láthatóan azt a célt szolgálta, hogy lezárja a tavacskából a folyó felé igyekvő halak útját. Már a helyszínen felvetődött bennem a kérdés, hogy mi az, amit látok? Első gondolatom az volt, hogy egy *fok* szélén állok, amit, mint tananyagot jól ismertem, de élőben sohasem láttam. A nálam lévő egyetlen dokumentálási lehetőséggel élve alaposan szemügyre vettem mindent, majd átugrottam az árkot és tovább sétáltam.

Az említett tanyát végül nem értem el, hogy miért az mellékes. A további ott tartózkodás során nem jutottam vissza a fokhoz, hogy esetleg felvételt vagy vázlatrajzot készíthessek róla, amit csak az róhat fel nekem, aki még sohasem volt része igen behatárolt mozgást megengedő és számtalan meglepetést tartalmazó kazak vendéglátásban. A helyzetet leginkább egy közismert kazak mondás szemlélteti, miszerint: a vendég Kazakisztánban olyan, mint a birka, ami szabad értelmezésben annyit jelent, hogy azt csinálnak vele amit akarnak.

A kérdés azonban fennáll, mit láthattam ott a Torgaj folyó partján? A halászattal kapcsolatos alapvető néprajzi kézikönyvek közül a Magyar Néprajz II. kötet Halászat fejezetének Solymos Ede által írt részében *Rekesztés* fogalom magyarázataként az alábbi szöveg olvasható:

„A rekesztés lényege az úszó hal útjának elzárása. Az egyszerű, alkalmi rekesztésektől a nagy munkát és nagy befektetést igénylő építményekig igen széles a rekesztő módszerek skálája, és más halfogási módok kiegészítője is lehet valamilyen rekesztés, mely többnyire az **áradással-apadással** {kiemelés tőlem B.S.} együtt járó halvonulásokat használja ki.”

Véleményem szerint a fentebb leírt jelenségre tökéletesen illik Solymos Ede meghatározása, mivel az általam megfigyelt esetben az apadó vízben esetlegesen a folyó felé törekvő halak útját gátolta a vízbe tett háló. Vagyis feltehetően a magyar néprajztudományban *rekesztés*

Egy rekesztett fok a Torgaj folyónál(?)

Írta: Béres Sándor

2016. december 17. szombat, 08:45 - Módosítás: 2016. december 19. hétfő, 18:20

néven ismert halászati eljárás tanúja voltam. A továbbiakban ugyanez a fejezet folytatólagosan a
kesz
mibenlétét taglalja ekként:

Re

„A szabályozások előtt áradáskor a víz természetes vagy ásott csatornákon, az ún. **fokokon** {kiemelés tőlem B.S.} az ártérre ömlött, s vele rengeteg hal is kiúszott. Apadáskor ezek igyekeztek vissza a mederbe, de útjukat sövény, lésza vagy

háló

rekesszel

{kiemelés tőlem B.S.} elzárták. Az ilyen rekesz hossza néhány métertől akár több száz méterig terjedhet.”

Ezek szerint az árok, amit átugrottam egy természetes, vagy mesterséges övzátony átvágás vagy áttörés, vagyis fok volt? Ebben a kérdéskörben megkerülhetetlen tudományos eredményeket elért Andrásfalvy Bertalan *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása* című összefoglaló munkájában részletesen foglalkozik a fokkal. Meghatározása szerint a baranyai Sárközben a fok jelentéstartalmilag a következő jellemzőkkel azonosítható:

„Leggyakrabban foknak nevezik az olyan alacsonyabb, hosszabb-rövidebb, szűkebb vagy szélesebb völgyyszerű mélyedést, csatornát, melyen időszakosan, áradás idején a nagyobb élővizekből, a Dunából, a Sárvízből, a Bátából a holtágakba, tavakba, mélyedésekbe és az ártérre beömlik a víz, illetve melyen apadáskor a víz az árterületről távozik. **A fokok vezetik tehát az árterületre és az árterületről a vizet.** {kiemelés tőlem B.S.}”

A fentiek alapján a megfigyelt árok az árterületről éppen visszavezette a vizet a folyóba, amelyből korábban az kiáradt. Szerepét és szerkezetét tekintve foknak látszik.

További kérdés, hogy természetes úton keletkezett, vagy kifejezetten azért ásták, hogy a vizet elvezesse? Így akadályozhatták meg a pangással járó hátrányos következményeket? Vagy kifejezetten a hálórekesz kihelyezése érdekében ásták? Esetleg mindkettő szerepet játszott? Vagy a hétköznapi vízügyi eljárást egy szemfüles környékbeli lakos jó alkalomnak találta a halfogásra? Továbbá nem tudom, mi lehet a kazak neve a leírt eljárásnak és az egyes elemeinek, mint például a rekesztőháló vagy a „vízelvezető árok”.

Kérdés, hogy lehetséges-e a további kutatás? Egyáltalán mennyire tekinthető a hálórekesz és úgy általában a halászat széles körű jelenségnek a kazak síkságon? A Kazakisztánban eltöltött bő két hónap során Atirau, Aktöbe, Kosztanaj és Akmola oblasztyok területén sokszor szó szerint lépésről lépésre haladva több ezer kilométeren át számos kisebb nagyobb folyót érintettünk, a partjukon itattunk, fürödtünk olykor táboroztunk. A kazak aulok és városok rendre élővizek mellé települtek a szovjet időkben, amikor a legelőváltó életformát betiltották és a kazak nemzetségeket „röghöz kötötték”.

A vendégségek során az egyik alapvető fogás volt a közeli folyóból aznap fogott hal rendszerint zsiradékban kisütve. Általános meglepetésünkre szolgált, hogy a kazakok ha csak tehették szívesen ettek illetve kínáltak halat, amit rendszerint valamelyik családtag fogott a többiek számára.

A halfogás eszközeként a horgászbót és a hálót láthattuk, mindkettőt működés közben is. Egy alkalommal kifejezetten azért szállásolták el csapatunkat egy folyó partján állított nemezsátorban, hogy a vendégül látó tanári kar a helyszínen fogott csukákból készíthessen lakomát a számunkra. Sili aulban pedig hirtelen ötlettől vezérelve betessékelték az egész húszfős jókedvű társaságot néhány terepjáróba és elhajtottunk mintegy tíz kilométerre lévő halászó helyhez. Partra vontak egy már ott lévő hálót, amiben egy árva halacska ficáinkolt, de nem estek kétségbe, mert a kocsikból előkerültek a botok és önfeledt horgászat kezdődött vajmi kevés sikerrel, mivel közben a társaság másik fele ugyanott a vízbe vetette magát.

Mindezekből számomra elég világosan látszott, hogy a kazakok közeli és gyakori kapcsolatban vannak mind a vízzel, mind a halfogással. Tehát a torgaji megfigyelésemet nem lehet elszigetelt esetnek tekinteni. A kazak steppe kiváló terepnek tűnik a népis halászat kutatására. De hogyan illeszthető be mindez a néprajztudomány eddigi irányvonalaiba? A teljesség igénye nélkül két elsőrendűnek látszó kutatási irány figyelembe vételét javaslom. A magyar őstörténeti kutatások meglehetősen kevés figyelmet szenteltek annak a ténynek, hogy az eurázsiai steppe lovas népeinek kultúrájában a halászat és a halfogás egyáltalán nem mellékes tevékenység volt, hanem bizonyos évszakokban a társadalom jelentős része számára jelenthetett megélhetést. A steppe folyóinak népies halászata mindeddig elenyésző figyelmet kapott a magyar néprajz részéről azt a látszatot keltve, hogy a magyarországi jelenségek steppei agrár-ethnográfiai párhuzamait leginkább a jószágértartásban lehet kutatni. E kérdés alapos vizsgálata többek között segítene tisztázni azt a vitatott kérdést, hogy a ma fokgazdálkodásként leírt életforma mennyire tekinthető etnikus specifikumnak illetve korjelenségnek, vagy ezzel ellentétben milyen mértékben része az eurázsiai steppei civilizáció közös kultúrkincsének, mint egy ökológiai viszonyokhoz alkalmazkodott őshonos tudásrendszer.

Ehhez kapcsolódóan óriási lehetőségeket rejt magában a népies halászat kutatása terén az a tény, hogy a Tiszához és a Dunához meglehetősen hasonló természeti viszonyok között lévő steppei folyók nagy része máig szabályozatlan és sok helyen a lakosság különösebb korlátozások nélkül gyakorolhatja a halászatot. Az ebből fakadó párhuzamok és esetleges analógiák összevetése a magyarországi anyaggal számos új tudományos eredményt ígér.

[1] Kazakisztánban jelenleg egy cirillel jórészt azonos abc a hivatalos és a közhasználatú. Emellett létezik arab és latin betűs kazak abc is. Közleményünk a latin abc-t használja kazak szavak írásakor, amiben a közérthetőség mellett szerepet játszik, hogy várható a közeljövőben a latin betűs kazak abc újra elterjedése.

[2] Akim, a kazakisztáni közigazgatásban egyes területi egységek vezetőjének hivatalos és köznyelvi megszólítása. Akim titulusú személy áll a települések, járásnak megfelelő rajonok és a tartományoknak beillő oblasztyok élén, de akimnak tisztelik Asztana vezetőjét is. Magyarországi megfelelője a polgármester.

[3] Személyes megfigyelésem, hogy a steppén előforduló laposokban összegyűlt pangóvizek, belvízfoltok, általában lefolyástalan időszakos vízfelületek megnevezésére rendszeresen alkalmazott kifejezés a *kopa*. Hangalakja és jelentése erőteljes egybeesést mutat a többek között Andrásfalvy Bertalan által a Sárközből leírt kobolya, kopolya kifejezéssel, ami kisebb mélyvízű, rendszerint hirtelen nagy erővel kimosott tavacskát jelöl az övzátony ártéri oldalán. (Andrásfalvy A Duna mente népének ártéri gazdálkodása 2007: 40) A megfigyelt vízállás jellege, vagyis az, hogy már egy leapadt, sok helyen elgyepesedett ártéren belül alkotott viszonylag nagy és egyáltalán nem pangó, de viszonylag kis kerületű vízfelületet, a nagyobb mélységre enged következtetni, vagyis lehetséges, hogy az áradás során keletkezett övzátony áttörés alakíthatta ki. Ennek tisztázásához ismerni kellene a kérdéses vízállás keletkezési körülményeit, amit egy egyszerű helyszíni gyűjtés könnyen tisztázhatna, mivel a helyszín a város peremén található és a háló kihelyezés egyértelműsíti az emberi jelenlétet.